

В. Д. Бугайов, В. М. Горенський, кандидати сільськогосподарських наук

Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН

ПЕРСПЕКТИВНІ СЕЛЕКЦІЙНІ НОМЕРИ ЛЮЦЕРНИ ПОСІВНОЇ ЗА УМОВ ПІДВИЩЕНОЇ КИСЛОТНОСТІ ҐРУНТУ

Викладено результати досліджень щодо перспективних селекційних номерів люцерни посівної за умов підвищеної кислотності ґрунтів (у межах рН 5,0—5,5).

Ключові слова: люцерна посівна, селекція, кислотність ґрунту, урожайність.

Люцерна посівна – одна з найбільш продуктивних кормових культур. Важливу роль має ця культура і в біологізації землеробства. Проте за своїми біологічними особливостями рослини люцерни нормально розвиваються лише на ґрунтах з рН сольової витяжки від 6,0 до 7,5, тобто близької до нейтральної.

У той же час за даними «Центрдержродючості» (2002—2007 рр.) у процесі агрохімічної паспортизації орних земель України було виявлено 3,7 млн га (17 %) кислих ґрунтів. Найбільш поширені такі ґрунти на Поліссі, де вони займають 37 % орних земель. У зоні Лісостепу виявлено 1,8 млн га кислих ґрунтів (25 %). Лідером за їх поширенням у цій зоні є Вінницька область (29 %). Також відмічається стійка динаміка до збільшення площ підкислених ґрунтів. Інтенсивність приросту площ таких ґрунтів за період обстеження по областях коливається від 1 до 14 %. Втрати врожаю на кислих ґрунтах сягають 20—40 % [7].

Селекція на стійкість до токсичності кислих ґрунтів стала можливою завдяки дослідженням спадковості ознаки стійкості до іонів алюмінію (Al^{3+}). Генетична та хромосомна локалізація генів стійкості до алюмінію найширше вивчена у зернових культур (пшениця, жито, тритикале, ячмінь, овес). Аналогічні дослідження з даного напрямку проводяться з бобовими (соя, горох, конюшина, частково люцерна) [1, 2, 3, 4, 5]. Зокрема, у люцерни встановлено, що стійкість до іонів алюмінію знаходиться під генетичним контролем, однак не виявлені ідентифіковані специфічні гени, що відповідають за дану ознаку [6]. Важливим при цьому є наявність відповідного вихідного матеріалу.

В Інституті кормів та сільського господарства Поділля НААН уперше в Україні в селекційному процесі люцерни використано метод багаторазового добору з гібридних популяцій (F_3 – F_4), одержаних через гібридизацію

попередньо виокремлених колекційних зразків толерантних до токсичного впливу Al^{3+} на природному фоні з кислотністю ґрунтів рН 5,0—5,5 [8]. З використанням такого методу створено і занесено до Державного реєстру сортів рослин придатних до поширення в Україні на 2010 (патент № 1033 від 16.04.2010) сорт люцерни посівної – Синюха, який відзначається толерантністю рослин до кислотності ґрунтів (у межах рН 5,0—5,5). Посухостійкий та зимостійкий, включаючи і стійкість до притертої льодової кірки.

Матеріали і методи. У дослідженнях використані 34 селекційних номери створених у попередні роки.

Досліди проводили в 2012—2015 рр. на полях Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН. Ґрунти – сірі опідзолені з показником рН сольової витяжки 5,2—5,3 і гідролітичною кислотністю 2,1—2,4 мг/екв. на 100 г ґрунту.

Закладання розсадника конкурсного сортовипробування проводили у 2012 році безпокровним способом сівби: суцільно (15 см) – для обліку кормової продуктивності та широкорядно (45 см) – для оцінки насінневої, облікова площа ділянки 10 м², повторність чотириразова. Стандартний сорт – Синюха. Облік врожаю зеленої маси проводили у фазі бутонізації, число укосів – чотири. Для формування врожаю насіння використовували другий укіс. Польові дослідження, спостереження, обліки та вимірювання проводили відповідно до методичних вказівок [9—12].

Гідротермічні умови за роки досліджень, порівняно з середніми багаторічними даними, характеризувалися підвищеними температурами (особливо в 2012—2013, 2015 роках), раннім початком вегетації (2014) і нестабільним розподілом опадів за вегетаційний період. Так, у 2012 році надмірна кількість опадів спостерігалася тільки в квітні, що дало змогу створити оптимальні запаси вологи для проведення посіву і отримати дружні сходи. Більш інтенсивними опадами в 2013 характеризувалися березень, травень і червень, а до третьої декади серпня спостерігався дефіцит вологи, тоді як в 2014 надмірну кількість опадів зафіксовано в 2 і 3 декадах травня, першу в червні і близьку до норми в липні, що мало відповідний вплив на відновлення вегетації, накопичення вегетативної маси, цвітіння, формування і дозрівання насіння, а також на стан рослин наприкінці вегетації. Впродовж вегетаційного періоду рослин люцерни у 2015 році спостерігалась посуха, що негативно вплинуло на кормову продуктивність, проте сформувалась найвища, за період досліджень, врожайність насіння. У цілому гідротермічні умови в роки досліджень можна вважати задовільними для формування кормової та насінневої продуктивності рослин люцерни, проте неоднорідність їх впливу в окремі, часто критичні періоди, була очевидною.

Результати та обговорення. За результатами досліджень, створених у попередні роки, 34 перспективних номерів люцерни 2012 р. посіву, в 2013—2015 рр. було виявлено, що за збором сухої речовини тільки чотири з них перевищували стандарт Синюха на 0,9–1,95 т/га або на 7–16 % та ще 2

знаходились на рівні з ним. Загалом збір сухої речовини становив 10,6–14,05 т/га. Аналогічні результати можна бачити за збором протеїну, значення якого знаходилось у межах 2,37–3,12 т/га в цілому за період досліджень (табл. 1).

За довжиною стебла в першому укосі досліджувані зразки майже не поступалися стандартному сорту Синюха, а окремі суттєво перевищували його на 4,5–5,0 см – 6/12, 5/12, 33/12; 5,5–6,0 см – 34/12. У перший рік використання довжина стебла знаходилась в межах 66–80 см, наступного – 56–76, у стандартного сорту – 65–66 см.

За облистяністю 59 % від загальної кількості зразків знаходились на рівні стандартного сорту, при значенні цієї ознаки у нього в межах 45–48 %. Дещо вищі значення мали лише чотири номери на 3–6 %, решта характеризувалася істотно меншими показниками, серед яких найнижчі – 3/12, 23/12, 30/12 та 32/12.

1. Кормова продуктивність перспективних селекційних номерів люцерни за результатами конкурсного сортовипробування (у середньому за 2013–2015 рр.)

Назва перспективного селекційного номера	Висота рослин 1-го укосу, см	Облистяність рослин 1-го укосу, %	Збір сухої речовини		Вихід протеїну	
			т/га	± до St	т/га	± до St
St Синюха	68	49	12,1	0	2,68	0
5/12	69,5	47,5	13	0,9	2,9	0,212
6/12	69,5	48,5	13,6	1,5	3,03	0,35
7/12	66,5	48	11,8	-0,3	2,63	-0,059
11/12	65,5	47	11,5	-0,6	2,56	-0,126
33/12 (Радослава)	69,5	48	14,05	1,95	3,12	0,44
34/12	78	48	13,35	1,25	2,98	0,3
НІР 0,05 2013 р.	3,21	2,3	0,642		0,162	
2014 р.	3,59	2,41	0,622		0,154	
2015 р.	3,6	2,46	0,532		0,14	

За врожайністю насіння у більшості селекційних номерів виявлено істотне зниження порівняно до стандарту, лише три знаходились на рівні з ним (5/12, 7/12, 11/12) та ще три перевищували його на 7–2 % або на 0,02–0,036 т/га (33/12). Це дало змогу виділити їх з-поміж інших, як перспективні (табл. 2).

Селекційний номер 5/12 в цілому за період досліджень характеризувався середньою довжиною стебла (69,5 см) та облистяністю (47,5). Високі значення було виявлено за збором сухої речовини (13,0 т/га) та протеїну (2,9 т/га), перевищення до стандартного сорту складало 7 і 8 % відповідно. Урожайність насіння знаходилась на рівні стандарту і становила 0,298 т/га.

Селекційний номер 6/12, як і попередній, формував середню довжину стебла (69,5 см), проте облистяність рослин була меншою, ніж у стандарту і становила 48,5%. За збором сухої речовини перевищення до стандарту було

виявлено на 1,5 т/га, Вихід протеїну знаходився в межах 2,97–3,03 т/га, що також істотно вище за стандартний сорт. За врожайністю насіння було виявлено збільшення до стандарту на 10 %.

2. Насіннева продуктивність перспективних селекційних номерів люцерни за результатами конкурсного сортовипробування (2013–2015 рр.)

Назва перспективного селекційного номера	Урожайність насіння				
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	т/га	± до St
St Синюха	0,295	0,265	0,34	0,3	0
5/12	0,3	0,265	0,33	0,298	-0,002
6/12	0,32	0,3	0,38	0,33	0,03
7/12	0,29	0,24	0,32	0,28	-0,02
11/12	0,285	0,265	0,335	0,295	-0,005
33/12 (Радослава)	0,32	0,31	0,38	0,34	0,04
34/12	0,3	0,275	0,33	0,302	0,002
НІР 0,05	0,011	0,01	0,011		

Селекційний номер 7/12 характеризувався середньою довжиною стебла (66,5 см) та облистяністю (48 %) рослин. Середньою кормовою продуктивністю: збір сухої речовини становив 11,0 т/га та протеїну – 2,63 т/га. Насіннева продуктивність знаходилась у межах стандартного сорту і становила 0,295 т/га.

Селекційний номер 11/12 характеризувався довжиною стебла 63–66 см та облистяністю 47 % рослин. Середньою кормовою продуктивністю: збір сухої речовини становив 11,5 т/га та протеїну – 2,56 т/га. Насіннева продуктивність знаходилась у межах стандартного сорту і становила 0,295 т/га.

Селекційний номер 33/12 найбільше виділявся з поміж інших до стандартного сорту, зокрема за високим збором сухої речовини в цілому за весь період у межах 14,05 т/га, або залежно від року використання – 13,3–14,8 т/га; протеїну – 3,12 або 3,0–3,24 та врожайності насіння – 0,336 або 0,320–0,350 т/га, відповідно. Значення довжини стебла (69,5 см) та облистяності (47 %) знаходились на рівні з стандартним сортом Синюха.

Селекційний номер 34/12 надалі може бути віднесений до інтенсивно відростаючих. Характеризувався найбільшим значенням довжини стебла в межах 76–80 см та доволі високою кормовою продуктивністю – збір сухої речовини становив 12,3–14,4 т/га і протеїну – 2,81–3,15 т/га. На рівні стандарту були лише облистяність (48 %) та врожайність насіння (0,302 т/га).

Характеристика перспективного сорту люцерни посівної Радослава

Селекційний номер 33/12 під назвою Радослава створений методом багаторазового добору на підвищеному фоні кислотності ґрунту (рН 5,0–5,5) із гібридної популяції Vella (Данія)/Vertus (Швеція). Переданий для кваліфікаційної експертизи в системі державного сортовипробування у 2015 році (заявка № 15 19 6001 від 26.03.15). Тип куща восени першого року життя –

проміжний. Листки восени першого року життя – злегка видовженої округлої чи овальної форми, в наступні роки – різні за формою, проте в більшості випадків видовжені ланцетовидні із заокругленням наприкінці. Час початку цвітіння – середній. Частота дуже темно-синьо-фіолетових та змішаних квітів – низька та кремових, білих або жовтих – відсутня, або дуже низька. Стебло середньої довжини 70–80 см, облістяність – 45–48 %. Вміст протеїну у фазі бутонізація-початок цвітіння – 21,3 % та клітковини – 22,2 %. Стан спокою рослин – 3 клас.

Бобики з 2–4 витками та містять 2–5 повноцінних, злегка приплюснутих, або кутастих, kwasole-, або ниркоподібної форми насінини. Маса 1000 насінин становить – 1,89–2,0 г.

Тип використання – сінокісно-пасовищний. Сорт середньостиглий, вегетаційний період до першого укусу – 56–60, збирання насіння – 150–155 днів. Виділяється толерантністю до кислотності ґрунтів (у межах рН 5,0–5,5).

Забезпечує при чотирьох укісному використанні у фазі бутонізації врожай сухої речовини – 13,5–14,0 т/га, вихід протеїну – 3,0–3,25 т/га. Насіннева продуктивність знаходиться в межах 0,4–0,5 т/га.

Стойкий до корневих гнилей та толерантний до інших хвороб (борошниста роса, пероноспороз, чорна плямистість стебел, іржа, аскохітоз, бура плямистість), з подовженим періодом продуктивного довголіття (3–4 роки). Посухостійкий та зимостійкий, включаючи притерту льодову кірку.

Пропонується до вирощування в зонах Полісся, Лісостепу і Степу.

Селекційний номер 6/12 готується до передачі для кваліфікаційної експертизи в системі Державного сортовипробування, в 2016 році.

Висновки. Отримані результати досліджень підтверджують ефективність запропонованого методу багаторазового добору з гібридних популяцій F₃—F₄, одержаних через гібридизацію попередньо виокремлених колекційних зразків толерантних до токсичності природного фону з кислотністю ґрунтів рН 5,0—5,5.

За таких ґрунтових умов виділені перспективні селекційні номери 33/12 і 6/12, які забезпечили в середньому (2013—2014 рр.) за 4 укуси збір сухої речовини 13—14 т/га та врожай насіння – 0,33—0,34 т/га, що відповідно більше стандартного сорту Синюха на 0,35—0,44 та 0,03—0,04.

Бібліографічний список

- 1 Bouton J. H. Screening the alfalfa core collection for acid soil tolerance // Crop Sci. – 1996. – № 36. – P. 198–200.
- 2 Camardo C. E. O., Terreira Filko A. W. P., Tulmam Neto A. Genetic diversity in wheat and breeding for tolerance to acid soils / Induced Mutat. And Mol. Techn. Crop Improv // Proc. Int. Symp. Vienua. – 1995. – P. 321—333.
- 3 T. A. Campbell, P. R. Jackson, V. C. Baligar Diallel analysis of tolerance to aluminium in alfalfa // Euphytica. – 1993/1994. – Volume 72. – Issue 3. – P. 157—162.

4 Xianguang Zhang, Alan Humphries, Geoff Auricht. Genetic variability and inheritance of aluminium tolerance as indicated by long root regrowth in lucerne (*Medicago sativa* L.) // *Euphytica*. – September 2007. – Volume 157. – Issue 1—2. – P. 177—184.

5 Жученко А. А. Мобилизация генетических ресурсов цветковых растений на основе их идентификации и систематизации. – М.: Типография, 2012. – 584 с.

6 Климов С. В. Селекция сельскохозяйственных культур на устойчивость к кислотности почвы // *Сельское хозяйство за рубежом*. – 1984. – № 10. – С. 18—22.

7 Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України за ред. Балюка С. А., Медведєва В. В., Тараріко О. Г. та ін. – К. – 2010. – С. 16—22

8 Бугайов В. Д. Перспективи селекції люцерни посівної в умовах підвищеної кислотності ґрунтів / В. Д. Бугайов, В. М. Горенський // *Вісник аграрної науки. Спецвипуск: Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН* – 40. – 2013. – С. 28–31.

9 Жаринов В. И. К методике оценки исходного материала при селекции люцерны на повышение семенной продуктивности / В. И. Жаринов // *Новые методы создания и использования исходного материала для селекции растений*. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 233—242.

10 Константинова А. М. Методика селекции многолетних трав / А. М. Константинова, П. А. Вошинин, А. С. Новоселова – М, 1969. – 108 с.

11 Методика государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур / под ред. Малова Л. И. – М.: Сельхозиздат, 1963. – 303 с.

12 Методика проведення експертизи сортів люцерни посівної, л. мінливої (*Medicago sativa* L. М., М. x *varia* Martyn) на відмінність, однорідність і стабільність / Адаптовано: Андрущенко А. В., Кривицький К. М., Веселовська О. Б. – 2010. – 18 с.

Надійшла до редколегії 23. 06. 20116 року
Рецензент С. В. Іванюк, кандидат сільськогосподарських наук